

Szűcs Magdolna

AZ EMBERI MÉLTÓSÁG VÉDELME AZ ÓKORI RÓMÁBAN

Protection of Human Dignity in Ancient Rome

Az ókori Róma vonatkozásában, rabszolgatartó társadalomról lévén szó, mai értelemben vett személyiségvédelemről nem beszélhetünk. Az viszont nem tagadható, hogy a római társadalom alapértékként biztosította a szabad római polgár tisztességének, becsületének, jó hírnevének védelmét. A személyiség ezen értékének sérelme manapság mint erkölcsi, nem vagyoni kár élvez polgári jogi, de igen gyakran büntetőjogi védelmet is. Rómában a jogellenes cselekedetek (delictumok) keretében az iniuria intézményeként létezett. Mivel nem mérhető értékről van szó, felmerül a kérdés: mily módon lehet biztosítani a védelmet? A jogtörténet folyamán már többször is erkölcsellenesnek tartották az erkölcsi kár pénzbeli megtérítésére irányuló kérelmet. Habár a római jog nem alkalmazza az erkölcsi kár fogalmát, elégtételének alapja és módja már a római korban fellelhető. Nem érdektelen tehát korunk szempontjából sem egy pillantást vetni a múltra, a korra, melyben az emberi méltóság védelmének alapkérdéseit igyekeztek megoldani. A római kor hagyatékaként reánk maradt igen gazdag forrásszöveget követve igyekezzünk ezen alapvető emberi érték védelmének római kori előzményeire egy kis fényt vetni.

A római jogtörténet folyamán fokozatosan alakultak ki és bővültek a személyisértő (*iniuria*) tényállások. Felmerült annak kérdése is, hogy tettelesen (*re*), avagy csak szóval (*verbis*) követhető el, valamint, hogyan lehet eljárni – büntető vagy polgári perben stb. A feltett kérdésekre adandó választ a római jog fejlődési korszakainak adott társadalmi körülményei szabták meg.

Kulcsszavak: a XII táblás törvény csak a testi sértést, vagy már a becsületsértést is szankcionálta?

A XII táblás törvény iniuriaként értelmezett tényállásai elsősorban testi sértések, melyek, a pénzbeli büntetések alapján ítélve, a magán deliktumok kategóriájába tartoztak.¹ Megtaláljuk itt a tagcsonkítás (*membrum ruptum*) esetét (VIII, 2), mint a legsúlyosabb testi sértést, amely valószínűleg tartós sérelmet jelölt,² s melyet a sértettel való kiegyezés hiányában a talio büntetése követett,³ a csonttörést (*ossis fractio*; VIII, 3), melyet a törvény szabad ember sérelme esetében 330, rabszolga esetében pedig 150 asszal sújtott; valamint a más módon elkövetett *iniuria* (*iniuriam alteri facit*) esetét (VIII, 4), mely az előbbieknél jóval enyhébb lehetett, mert a büntetés csak 25 *as* volt.

Felvetődik a kérdés, különösen az utolsó tényállás kapcsán,⁴ hogy vajon a becsület, azaz a méltóság ellen irányuló sértés büntetéséről is szó van-e már.⁵ Pólay és Talamanca csak a XII táblás törvény utáni időszakra teszi a lelki sére-

lem védelmét. Talamanca a *recuperatorok bonum et aequum* (ami jó és méltányos) alapján megállapított *aestimatio*s (felbecsült) értékre szóló büntetésében látja az *iniuria*nak a becsület és méltóság sérelme felé kanyarodását.⁶ Szerintük elfogadhatóbb Ivo Puhan véleménye, mely szerint az ókorban az emberek nem különítették el a testi sértést a becsületsértéstől, és a későbbi kor becsületsértése sem jöhetett volna létre minden előzmény nélkül – az *iniuria* az ember testi-lelki egészségének épségét sérthette.⁷

A nem tettelesen elkövetett (*extra corpus*) személysértés e korszakban a misztikus szféra esete volt, a *malum carmen incantassit* tényállása (VIII, 1), amely Cicero (de rep. 4, 10, 12) szerint „gonosz varázslattal való ráolvasást” jelentett, és fejvesztéssel volt büntetendő.⁸ Ezt a mágikus cselekedetet az ősi *crimenek* körébe sorolják, mert a XII táblás törvény keletkezésének idején a *praetor* magánjogi perekben senkit sem ítéltetett halálra. A római polgárt csak a *comitia* sújthatta ilyen büntetéssel.⁹ Pólay szerint, a *malum carmen incantassit* nem tekinthető *iniuria*-tényállásnak.¹⁰

A RABSZOLGA ÁRUVÁ VÁLÁSÁNAK HATÁSA AZ INIURIA PREKLASSZIKUS KORABELI SZABÁLYOZÁSÁRA

A római hódításokat új társadalmi viszonyok kialakulása, a népek mobilitása követte, és ennek folytán a bűnözés is megnövekedett. Az életkörülmények (pénzromlás) és a közfelfogás megváltozása a *talio* és a tarifális pénzbüntetés elavulásához vezetett.¹¹ Emellett a rabszolgák áruvá válása következtében nem bizonyult igazságosnak a test és a méltóság ellen irányuló sérelmek egységes szabályozása sem.¹²

A hódítások következtében megnövekedett rabszolgaréteg és áruvá válása a szabad ember és a rabszolga lényeges megkülönböztetését vonta magával. A rabszolgák testi sérelmét i. e. 286-tól a károkozásról (dologrongálásról) szóló *plebiscitum*, a *lex Aquilia* szabályozta. A szakirodalom általánosan elfogadott álláspontja szerint¹³ a *lex Aquilia* intézkedései szabad ember testi sérelmére, mivel a szabad ember testének nincs ára, egészen a posztklasszikus korszakig nem terjedtek ki.¹⁴

A XII táblás törvény három tényállása (VIII, 2–4)¹⁵ mellett ekkor új *iniuria*-tényállások kerültek köz- vagy magánüldözés alá. Mindinkább kifejezésre jutott a római polgár méltóságának (tisztességének, becsületének, jó hírnevének) védelme. Külön *delictum*ként jelentkezik most már a más jó hírneve elleni (*infamandi causa*) cselekedet (D. 47, 10, 15, 25), melyet nem csak közvetlenül, de közvetve, például a rabszolga kínvallatásával, vagy ütlegetésével is el lehetett követni ura ellen, vagy a gyermek sérelmével *pater familias*a ellen. Ugyancsak ide sorolható a *mater familias*, vagy ifjú, avagy leány erkölcsi jóhíre elleni támadás is (*adtemptata pudicitia*).¹⁶ A büntethetőség előfeltétele azonban, hogy e

cselekedetek nemcsak az egyén, hanem a közrend ellen (*adversus bonos mores*) is irányuljanak, ami a sérelem fennállásának objektív feltétele volt.¹⁷ Új tényállásként jelentkezik a *convicium* – „macskazene”. Pólay ezt az *iniuria*-tényállást is a testi sértésből igyekszik levezetni. Szerinte, a *convicium* a XII táblás törvény „VIII, 4-beli *iniuria*-tényállás (testi bántalmazás) folytatásaként kialakuló, személyes élű, közrendet, sőt ’közcsendet’ háborító becsületsértés”.¹⁸

A gazdaságban bekövetkezett változások, valamint a 268-ban a rómaiak által bevezetett első római ezüstpénzt és ennek az *ashoz* való viszonyítása tette indokolttá, hogy az addig tarifáisan megszabott pénzbüntetéseket ezentúl a prétori *aestimatio* alapján szabják ki. Ezt az *aestimatio*s eljárást, például a *membrum ruptum* esetében, úgy alkalmazták, hogy ha az alperes nem akarta a *taliót* elszenvedni, vagy a felperes által kiegyezésként követelt összeget túl magasnak tartotta, akkor a *praetori aestimatio* (felbecsülés) alapján a *iudex* megfelelő pénzbüntetést szabott ki.¹⁹

E tényállások büntethetőségének feltétele most már a jogellenesség és a szándékosság, a pénzbüntetés mértékét pedig a *praetori* utasítás alapján a bíró mérlegelte: „amennyi az adott esetben méltányosnak bizonyul (*quantum ob eam rem aequum... videbitur*” – D. 47, 10, 17. 2) elve alapján.²⁰

Véleményünk szerint az *iniuriának* kimondottan a becsületsértésre utaló esetei a rabszolgák dologgá (áruvá) való nyilvánításából következnek.

A POLGÁRHÁBORÚK ÉS AZ INIURIA CRIMINALITER ÜLDÖZÉSE

Cornelius Sulla a „rend helyreállítása” (*rei publicae restituendae*) céljából i. e. 81-ben különleges törvényszékeket, *quaestio de iniuriis*, állított fel. Törvénye, a *lex Cornelia de iniuriis*, pontosította a XII táblás törvényben foglalt testi sértések elkövetési módját. Három *iniuria*-tényállásról szól, melyből kettő testi sértés: *verbeare* (ütlegelni), *pulsare* (meglökni), míg a harmadik magánlaksértés (*domum vi introire*). *Aulus Ofilius*, a preklasszikus korabeli jogász a *verbeare* és a *pulsare* közötti különbséget abban látja, hogy a *verbeare* fájdalommal jár, a *pulsare* pedig nem (*Ulp. Ed. Comm. D. 47, 10, 5, 1*). Ezek az esetek magán~~delictum~~-jellegűek, *Sulla* mégis *criminaliter* üldözés alá veti őket. Ez az intézkedés a sullai proscriptiók erőszakos cselekményeinek megnövekedésével, az anarchia elharapózásával magyarázható. A köztársaság utolsó századának polgárháborúit a proscriptiók jellemezték. Ez azt jelentette, hogy az uralmon lévő diktátor politikai ellenfeleinek nevét lajstromozták és közzétették. A megnevezett személyeket bárki elfoghatta és megölhette, megkeresésükre, annak gyanújával, hogy más házában bujdosnak, szabad volt más házába erőszakkal behatolni, ha pedig ott találták az üldözöttet, a ház tulajdonosát is halálbüntetés várta.²¹ Amikor a vérengzések után *Sulla* megszerezte a hatalmat, érdekében

állott az anarchia felszámolása és a hatalom stabilizálása. Ehhez volt szüksége egy olyan bíróságra, amely a magánosok elleni gyakori erőszak megfékezését volt hivatott szolgálni.²² A *lex Cornelia de iniuriis* azzal, hogy az elkövetés módjára helyezi a hangsúlyt (*verbeare, pulsare*), a szabad embert ért minden testi sértést, akár súlyos (tagcsonkítás, szemkiverés), akár könnyű (arculcsapás), az elkövetés módja szerint egyesít, és megszünteti a XII táblás törvény három tényállása közötti különbséget. E cselekményeknek *crimen* jellegű ad, de az *actio iniuriarum ex lege Cornelia* mégis magándelictumi jelleggel származik belőle. Az eljárást a sértett indíthatta.²³

Vitatott az irodalomban, hogy a *lex Cornelia* milyen büntetést írhatott elő. Feltételezhetően pénzbüntetésről volt szó, amelyet egészében vagy részben a vádló kapott.²⁴ Felmerül a kérdés, hogy a testi sértések *criminaliter* üldözésében közrejátszott-e már annak ténye is, hogy a *lex Aquilia* a rabszolgát dologgá minősítette, amelynek ára van, ellentétben a szabad emberrel, kinek teste, ahogyan a klasszikus korabeli jogászok majd megfogalmazzák, felbecsülhetetlen értékű („*Liberum corpus nullam recipit aestimationem*”). Másrészt a testi sértés bekövetkezhet infamáló szándék nélkül is.

A római polgárháborúk idejére tehető tehát a személysértés (*iniuria*-tényállások) *criminaliter* vagy *civiliter* védelmének konkrét kérdésként való felvetése. *Sulla* ezt a kérdést az i. e. I. században a közrend (*utilitas publica*) érdekében úgy döntötte el a testi sértések és a magánlaksértés esetében, hogy habár a magánérdek védelméről van szó (magándelictum), ezeket az eseteket mégis *criminaliter* üldözés alá rendeli.

Kérdéses, hogy *Sulla* mely sérelmekre gondolt – szerintünk mindenfajta testi bántalmazást büntetni kívánt. Végül: vajon a testi sértések infamáló esetei a sullai törvénykezés után elbírálhatók voltak-e továbbra is polgári perben? Amint látni fogjuk, az ókorra nézve a válasz – igen.

AZ ÓKORI SÉRTETT VÁLASZTHATOTT A BÜNTETŐ VAGY A POLGÁRI PERBELI ÜLDÖZÉS KÖZÖTT

Az időszámításunk szerinti első három században fennmaradtak a tagcsonkítástól az arculcsapásig terjedő testi sértések ekkor már egységesen *iniuriának* nevezett tényállásai. Ezeket *Gaius* szerint polgári per keretében a *praetor aestimatio*ja alapján a *iudex* pénzbüntetéssel sújtotta (*Gaius*, Inst. 3, 223–224). A *lex Cornelia* alapján azonban a sértett fél a *questio* előtt vádlóként is felléphetett, és ezáltal *crimenként* tárgyalta ügyét. A klasszikus *paulusi* szöveg (D. 47, 10, 6) is arra utal, hogy a cselekmény üldözése lehetséges volt akár *civiliter*, akár *criminaliter*, azzal, hogy a kettő nem volt halmazható.²⁵

A rabszolga megölése esetében a tulajdonosa perelhetett az *actio iniuriarum* vagy *crimen* alapján, de emellett alkalmazhatta az *lex Aquilia* szerinti keresetet is a rabszolga értékének megtérítésére.²⁶

A szabad ember testéért nem jár becsérték – állítja Gaius.

Gaius, D. 9, 3, 7: „*Liberum corpus nullam recipit aestimationem*”

Gaius, D. 9, 1, 3: „*Cum liberum corpus aestimationem non recipiat*”.

Ulpianus és Paulus szerint sem lehet a szabad ember testi sérülését felbecsülni, pénzben kimutatni

Ulpianus, D. 9, 3, 1, 5: „*Quia in homine libero nulla corporis aestimatio fieri potest*”.

Paulus, D. 14, 2, 2, 2: „*Corporum liberorum arstimationem nullam fieri posse*” . . .

A szabad ember testi sértése következtében is fennállhatott azonban oly anyagi kár, mely nem közvetlenül a testének értékelésében jelentkezett (gyógyítás, munkamulasztás). Ezt a hiányt látszik pótolni az *actio legis Aquiliae utilis* alkalmazásának lehetősége,²⁷ amely a szabad ember elleni gondatlan testi sértés²⁸ és az általa nem korporálisan szenvedett károk anyagi korrekcióját jelentette:²⁹

Ulpianus, D. 9, 2, 13. pr. „*Liber homo suo nomine utilem Aquiliae habet actionem, directam enim non habet, quoniam dominus membrorum suorum nemo videtur.*” (A szabad embert saját nevében megilleti az Aquiliusi utilis – (hasznosság céljából kiterjesztett) – kereset, közvetlenül azonban ezt nem veheti igénybe, mivel senki sem tekinthető saját teste tulajdonosának /vagyonilag/).

A testi sértést elszenvedő személy tehát alkalmazhatta az *actio utilis legis Aquiliae*³⁰ és az *iniuriarum acti*ót is, melyek alapján az egyik a kárra (*damnum*), a másik pedig a *contumeliára* (nyilvánosság előtti megalázásra) vonatkozott.

Ulpianus, D. 9, 2, 5, 1: „*Utraque actio concurrat et legis Aquiliae et iniuriarum, sed duae erunt aestimationes, alia damni, alia contumeliae.*”³¹ (Két kereset jöhet számításba: az aquiliusi és az iniuriarum, tehát kétfajta becsérték járt, az egyik a károkért – gyógyítás, munkamulasztás –, a másik a megalázásért.)

Az ókorban kialakul a testi sértés különösen súlyos formája, melyet *atrox*-nak neveztek. Ezen Gaius (3, 225) azon eseteket érti, amikor valakit megsebesítenek, megkorbácsolnak, vagy megbotoznak, de *atrox*nak minősülnek azok az esetek is, melyeket nem tettel követtek el, hanem hely szerint (színházban, a fórumon), vagy személy szerint (*magistratus* vagy *senator* által elszenvedett sértés alacsonyrendű személy által).

Az *iniuria* irányulhat a sértett testére, méltóságára és jó hírének rontására.³²

Ulpianus, D. 47, 10, 1, 2: „*Omnemque iniuriam aut in corpus inferri aut ad dignitatem aut ad infamiam pertinere.*”

Feltételei: a szándék (*dolus*); a jóerkölcsöket sértő (*adversus bonos mores*); célzatos cselekedet, amely a sértett becsülete ellen irányul (*contumelia*).³³

A POSZTKLASSZIKUS KORSZAKBAN AZ INIURIA NAGYRÉSZT CRIMENNEK (KÖZBŰNCSELEKMÉNYNEK) MINŐSÜLT

Paulus Sententiái (5, 4, 1) alapján arra a következtetésre jutunk, hogy az *iniuria*ként jelentkező testi sértések (*verberibus* – ütlegelés, *illatione strupi* – a nemi erőszak különböző fajtái *crimenek*nek minősültek.³⁴

Paulus Sententiái 5, 4. *De iniuriis* cím alatt utalnak az *iniuria* klasszikus értelmezésére is – az *iniuriát* elszenvedhetjük testileg és testen kívül: testileg, ha valakit csoportosan megvernek és megszeplőtelenítenek, testen kívül „macskazenével” és rágalmazó irat által, hozzátéve, hogy ilyen esetekben a sértett érzelmei és a sérelem okozójának szándéka alapján becsülendő fel a büntetés.³⁵

A továbbiakban azonban a *Sententiák* pontosítják a büntetést olyan értelemben, hogy a *corpore* elkövetett *iniuria*, különösen, ha becsületsértő erőszak alkalmazásáról van szó, halállal büntetendő. Ha azonban valaki csak egyetlen ajánlattal tör más házasságára, minden siker nélkül, habár az nem minősül bűnténynek, mégis *extra ordinem* (mint *crimen*) büntetendő.³⁶ Ahogyan Zlinszky is megállapítja, a *lex Cornelia* tényállásai a posztklasszikus korszakban kiterjednek új tényállásokra is, azaz a nem tettelesen elkövetett *iniuria* eseteire.³⁷

Pólay szerint a *lex Cornelia* által rögzített esetekben ugyancsak el lehetett járni *criminaliter* és *civiliter* is.³⁸ A *Sententiák* így módon döntik el a *lex Cornelia* kapcsán szintén *Paulus*nak tulajdonított megoldást (D. 3, 3, 42, 1), hogy habár az *iniuria* magán delictum jellegű, mégis *criminaliter* üldözés alatt áll. Ennek alapján azonban még nem bizonyítható mindkét per párhuzamos alkalmazásának lehetősége is. A *lex Cornelia* most már kiterjesztett esetei tekintetében Monier is felveti azt a kérdést, hogy vajon a sértett jogosult-e a *criminaliter* és *civiliter* üldözésre egyaránt, igenlő válasz esetében pedig megvalósíthatja-e becsületének csorbításáért mindkét kárpótlást, a *criminaliter* büntetés mellett a pénzbeli kártérítést is? Erre a kérdésre azonban igenlő választ ő sem tud adni.³⁹

A posztklasszikus korszakban az *extra ordinem* üldözendő *crimenek* esetei kiterjedtek a súlyos (*atrox*) *iniuria* eseteire is.

Megállapítható, hogy az i. sz. III. századtól a polgári perben eldöntendő *iniuria*-tényállások száma drasztikusan csökkent. Főképpen a *convicium* eseteire és a bírónak a fellebbező általi becsmélésére szorítkozott (*Paulus*, D. 47, 10, 42).⁴⁰

A *crimenek*ké minősített delictumok büntetése igen gyakran halál, száműzetés, avagy szigetre való deportálás volt, ami összhangban állt az abszolút császárság kegyetlenségével és az emberi értékek lebecsülésével.⁴¹ A *criminaliter* üldözés oka lehetett továbbá a bizonytalan, háborús helyzet (a zavargások és a testi-lelki sérelmek megfékezése), a gazdasági válság és a pénztelenség (minek következtében a sértett nem számíthatott pénzbeli kárpótlásra), ha tekintetbe vesszük, hogy a posztklasszikus *Paulus Sententiái* nyugat-római eredetűek.⁴²

A nem tettelesen elkövetett *iniuria* is bűnténynek minősült. A rágalmozót (*famosi libelli*) megvesszőzéssel büntették, még akkor is, ha állítását be tudná is bizonyítani (C. Th. 9, 34, 1). A *Codex Theodosianus* rendelkezése szerint a névtelen rágalmozó iratokat meg kell semmisíteni (C. Th. 9, 34, 4). A rágalmozó irat nem használható fel bizonyítékként (C. Th. 9, 34, 6). Aki ilyen iratot talál, és nem semmisíti meg, vagy tartalmát mással közli, fejvesztéssel büntetendő (C. Th. 9, 37, 7). Ugyancsak büntetés vár arra is, aki infamáló és becsületsértő iratot látott kifüggesztve nyilvános helyen, és azt nem szakította le, hanem szóbeszéd tárgyává tette (C. Th. 9, 34, 9). Manfredini szerint azonban a *famosi libelli Theodosianus* és *Justinianus Codex*ében specifikus értelmezést kap: nem általános értelemben vett rágalmozó iratról, hanem tömören megfogalmazott névtelen feljelentésről van szó, melyben valamilyen bűnténnyel terhelik az iratban kifejezetten megnevezett személyt.⁴³ Ezeket az iratokat meg kell különböztetni a szatirikus, gúnyos vagy kritikus, polemizáló iratoktól. *Constantinus* császár kora előtt ez a tényállás nem járt főbenjáró büntetéssel. Mint *delictum privatum* az *iniuria* körébe tartozott, és a sértett rendelkezésére állott az *actio iniuriarum* (Ulp. D. 47, 10, 15, 29), vagy *Paulus Sententiái* alapján a sérelem elszenvedője *extra ordinem* elérhette a tettes szigetre való száműzetését (P. S. 5, 4, 17). Manfredini úgy véli, hogy a *delictum crimenné* minősítésben közrejátszott az inquisitorius eljárás bevezetése és a névtelen feljelentések alapján végzett kivizsgálások veszélye. Ez utalta *Constantinus* császárt arra, hogy egyrészt megvédje a feljelentett személyeket, másrészt pedig büntesse azt, aki a névtelen feljelentést közvetlenül, de közvetve is kieszközölte.⁴⁴ Hogy ebben az esetben a sértett indíthatott-e *iniuria* alapján peres eljárást is, ez az általunk ismert források alapján továbbra is nyitott kérdés marad.

A társadalmi és gazdasági válság tehát a személysértések *civiliter* vagy *criminaliter* üldözésének kérdését a posztklasszikus korszakban ismét időszerűvé tette. Látható, hogy az *utilitas publicára* való tekintettel a mérleg a *criminaliter* üldözés oldalára hajlott. A feltett kérdés időszerűségét igazolja *Valens*, *Gratianus* és *Valentinianus* császárok 378-ból származó törvénye „*Victum civiliter agere et criminaliter posse*” címszó alatt (C. Th. 9, 20, 1), melyet kisebb változtatásokkal *Justinianus* császár *Codex*e is átvett (C. Just. 9, 31, 1). E törvény szerint a polgári és büntetőper párhuzamos alkalmazásának lehetősége számtalan esetben meg van engedve.

A törvény a jogtudósokra hivatkozva állapítja meg, hogy ha a családi dolgokra (vagyonra) vonatkozó esetben egyaránt alkalmazható a polgári és a büntető kereset, mindkettőt szabad alkalmazni, és a *civiliter* eljárás a *criminalitert* nem foglalhatja magába. . . . Ezek után példaképpen felsorol néhány esetet, melyek között az *iniuria* nem szerepel, majd megállapítja: mivel ezek az esetek a szokások által váltak ki, hatszáz másik van, amelyet meg sem lehet számolni, amelyben mivel először az egyik kereset nem volt megkísérelve, a másikkal, amely megmaradt, a per újratárgyalható.⁴⁵

Míg a *Codex Theodosianus*ban ez a rendelet az okirathamisításra vonatkozó rendeletek (*crimen falsi*) kötelékében szerepel, addig a *Codex Justinianus* mint általános értékű szabályt külön, egyedülálló *titulus*ként rögzíti.

Archi szerint a C. Th. 9, 20, 1 378.-ban közzétett törvény mellett, hogy fenntartja a két per közötti választás lehetőségét, új jogszabályként⁴⁶ a két per párhuzamos (kumulatív) alkalmazását is bevezeti abban az esetben, ha a sértett választása elsődlegesen a *civiliter agere* lehetőségére esett.⁴⁷ Ezt a lehetőséget a császári hivatal, egy pár eset példakénti megnevezése mellett, megszámlálhatatlan számú hasonló esetre is kiterjeszti. Bozóky a vagyoni ügyek eseteire (így értelmezi a *de re familiari* kifejezést⁴⁸) vonatkoztatja mindkét per egymás utáni lefolytatásának lehetőségét (példaként említi a birtoktól való megfosztás esetét).⁴⁹ Az ilyen értelmezés alapja az lehetett, hogy a *Codex Theodosianus*ban Bozóky sem talált példát arra, hogy a személysértés esetében is indítható lett volna mindkét per, míg a példaként felsorolt esetek külön *constitutió*ban is szerepelnek. Archi szerint, habár a *civiliter* és *criminaliter* eszközök struktúrája és eljárása különböző, mégis mindkettő célja ugyanaz: példaként nevezi meg a *crimen falsi* (okirathamisítás) esetét, melyre vonatkozólag, habár *crimen*ről van szó, a császári hivatal előirányozza a *civiliter agere* lehetőségét (*Qua iuris definitione non ambigitur, etiam falsi crimen, de quo civiliter iam actum est, criminaliter esse repetendum*).⁵⁰ Ez a megoldás Archi szerint lényegesen különbözik a C. Th. 9, 19, 4 pr. szabályától, mely szerint *de falso* (az okirathamisítás miatt) *criminaliter*, azonban a *de scriburae fide* (az okirat bizonyító értéke miatt) *civiliter*, lehet perelni. Itt két különböző érdek védelméről van szó.⁵¹

Felmerül a kérdés, hogy az *iniuria* esetében ugyanazon érdek megvalósításáért lehetett-e párhuzamosan indítani akár *civiliter*, akár *criminaliter* eljárást, és ugyanazon érdek (a becsület, méltóság sérelme) pozitívan elbírálnak volt-e mindkét eljárásban. Például a rágalmozás (*calumnia*), a házasságtörés (*adulterium*) vagy a nemi erőszak bármely változata, és a *libellum famosum* is, jóllehet a *crimen* eseteiről van szó, ugyanakkor *contumeliaként* is megnyilvánul. Ilyen esetben megalapozott a kérdés, hogy a sérelem elszenvedője kaphatott-e mindkét eljárás szerinti elégtételt: *criminaliter* elérhette-e a sérelem okozójának főbenjáró büntetését, *civiliter* pedig a pénzbeli *aestimatio*s elégtételt?

A CTh.9.20.1 rendelkezése előtérbe helyezi a *civiliter agere* lehetőségét, és ha ez valamilyen oknál fogva nem jár sikerrel megadja a *criminaliter agere* lehetőségét is, de ugyanakkor nem zárja ki mindkettő párhuzamos alkalmazását sem. Az *interpretatio*, amely a példaként felsorolt eseteket taglalja, a *criminaliter* üldözést csak arra az esetre irányozza elő, ha a *civiliter* nem járt sikerrel, vagy elmaradt.

Az *interpretatio* szerint vannak kevert esetek, amelyek részben magán-, részben közbűncselekmények; és ennek folytán úgy oszthatók meg, hogy először *civiliter*, azután pedig *criminaliter* üldözhető, ha a felperes erre igényt

tart: ha valakitől erőszakkal megvonják birtokát, és a dolog visszaszerzésére a *civiliter* keresettel azt elmulasztotta perelni, a lehetőséget (*criminaliter*) visszaszerezheti . . .⁵²

Az ilyen értelmezés alapján személysértés esetében sem árt megkísérelni mindkét per alkalmazását, azonban az idézett értelmezés nem alapozza meg mindkét per párhuzamos igénybevételének lehetőségét.

Ha a személysértéseket vesszük figyelembe, például az *adulterium* esetét, kétségtelen, hogy mindkét eljárás folytatható, azonban nem ugyanazon érdek megvalósítására. *Criminaliter a delictum publicum* alapján, *civiliter* pedig az *adulterium* kapcsán felmerülő anyagi érdekek megvalósítására, mint például a hozomány. A polgári peres igényt azonban ilyen érdekek megvalósítása esetében is csak a házasságtörés miatti büntetőper befejeztével lehet lefolytatni, hogy a büntetőpert ne hátráltassa.⁵³

JUSTINIANUSI TÖREKVÉS A KLASSZIKUS ÉS POSZTKLASSZIKUS KORSZAK MEGOLDÁSAINAK EGYEZTETÉSÉRE, VALAMINT AZ ÚGYNEVEZETT *INIURIA* *GENERALIS*

A különböző korszakokban kialakult problémamegoldások, valamint *Justinianus* császár azon igyekezete, hogy visszaállítsa a klasszikus jog érvényét, a kodifikáció elkészítői elé komoly feladatot tűzött: rendezzék a lényegében különböző klasszikus és posztklasszikus szabályokat a személysértés esetében? A justinianusi kodifikációban helyet kaptak a klasszikus jogászok esetmegoldásai és a régi források közvetítése, valamint értékelése, a klasszikus jogászok véleménye posztklasszikus átdolgozásban,⁵⁴ valamint a közérdeket (*utilitas publica*) képviselő posztklasszikus császári törvények. A személysértés értelmében vett *iniuria* igen összetett és szerteágazó esetjogára tekintettel ez a probléma még nehezebbnek bizonyult.

A *Codex Justinianus* általános szabályként rögzíti a már idézett törvényt, amely a *Codex Theodostanusban* benne foglaltatik (C. Th. 9, 20, 1). Általános jellege mellett a justinianusi változat a nyugat-római interpretációt is igyekszik pontosítani olyan értelemben, hogy mindkét kereset megindítható, és nem fontos, hogy melyiket, az *actio civilist* vagy az *actio criminalist* kezdeményezték-e először, egyik kereset sem gátolja a sérelem elszenvédőjét abban, hogy a másik eljárást is megkísérelje.⁵⁵

A személysértés jellegű bűntények a *Codex Justinianus* szerint is *criminaliter* üldözés alá esnek, eltérően az ókor jogszabályainak megőrzésére hivatott Digestától és Institutiótól, melyek a *civiliter* vagy *criminaliter* üldözés klasszikus lehetőségét követik.

Justinianus Institutiói, melyek a jövődj jogászok számára valamilyen általános felfogást, elméleti alapot is kellett hogy nyújtsanak, a *contumelia* értelmében felfogott *iniuriát* is tágan értelmezik, és a megnevezett esetek mellett megjegyzi, hogy az *iniuriát* sok más módon is el lehet követni: „*et denique aliis pluribus modis admitti iniuriam manifestum est.*”⁵⁶ – ami az *iniuria generalisra* utal. Pólay elveti azt az álláspontot, mely szerint az *iniuria* már az ókorban általános jelleget kaphatott volna, ugyancsak ez az álláspontja az ún. *edictum generale* kapcsán is. Szerinte az i. sz. IV. században a *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum*⁵⁷ elnevezésű gyűjteményben jelenik csak meg az *iniuria* mint generálklauzula: „*iniuria, quod non iure fit*” (az *iniuria* az, ami nem jogszerű)⁵⁸ A generálklauzula kialakulása igen érdekes jogfilozófiai kérdés, különösen a római joggal kapcsolatban: a tételes jogi normák, avagy a jogrendszer egésze ellen irányuló vétséget jelent-e az *iniuria*. Zlinszky elfogadja *Labeo* azon álláspontját, mely szerint már a *praetor* tiltja mindazt, ami a jó erkölcs ellen irányul.⁵⁹ Ugyanakkor ez a filozófiai nézet segíthette elő a személyisértés *iniuria*-tényállásainak szükségszerű bővítését is. Ilyen irányt vesz a mai jogfejlődés is, nemcsak a jogellenes, de a jó erkölcsökbe ütköző magatartást is szankcionálja, szem előtt tartva a jogrendszer egészének sérelmét. Ez egy irányvonalat jelez, amely jóllehet a kezdeti római társadalomban nem fogalmazódhatott meg, de a védett érdekek állandó bővülése kétségkívül tanúsítja.⁶⁰

Követve a klasszikus felfogást *Justinianus Institutiói* is megállapítják, hogy az *iniuria* minden esetben lehet alkalmazni a *criminaliter* vagy a *civiliter* eljárást: Just. Inst. 4, 4, 10 „*In summa sciendum est, de omni iniuria eum qui passus est posse vel criminaliter agere vel civiliter. et si quidem civiliter agatur, aestimatione facta secundum quod dictum est, poena imponitur. sin autem criminaliter, officio iudicis extraordinaria poena reo irrogatur . . .*” (Általában tudni kell, hogy minden sérelem esetében perelhet a sérelmet szenvedett és pedig vagy bűnvádi, vagy polgári úton. Ha polgári úton perel, akkor a mondottak szerint becslés alapján szabja ki a bíró a büntetést. Ha pedig bűnvádi úton perel, akkor a bíró tisztéből kifolyólag mér a vádlottra rendkívüli büntetést . . .”)

Az előző korok megoldásainak ilyen szép összefoglalása után azonban váratlan fordulatként ér bennünket a *Zeno* császár példaként felhozott *constitutio*-ja (C. J. 9, 35, 11), mely szerint: „Ha pedig bűnvádi úton perel, akkor a bíró a tisztéből kifolyólag szab ki a vádlottra rendkívüli büntetést, szem előtt tartva, amit *Zeno* császár *constitutio*jában irányzott elő, hogy *illustris* című és ezek felett álló személyek *iniuriarum actio*t bűnvádi úton is indíthatnak, illetőleg mint vádlottak lefolytathatnak képviselő útján is . . .”⁶¹

Az *Institutió*nak ez a része tulajdonképpen nemcsak a mi szemlélődő szempontunkból származó kételyt, de a justinianusi kodifikációs bizottságnak a probléma megoldását illető kétségeit is igazolja. – Az *actio iniuriarum criminaliter* alkalmazásakor megengedi a *procurator* (képviselő) általi eljárást, miköz-

ben a büntetőper ezt a lehetőséget nemcsak a klasszikus, de a posztklasszikus források szerint is kizárja.

Zeno császár rendelete a gyakorlatban elfogadott megoldására utal. *Justinianus Institutió*iban nemegyszer találkozunk a klasszikus jogszabály és a posztklasszikus gyakorlat ellentétével.⁶²

A justinianusi *Institutiók* az *iniuria* esetében a *criminaliter* és *civiliter* eljárás vagylagos változatát fogadják el. Szerintünk ez nem jelenti azt, hogy ha az egyik eljárás nem járt sikerrel, a sértett nem kísérelhette meg a másik lehetőséget. Sőt az sem kétséges, hogy a sértett megvalósíthatta az *iniuriát* követő egyéb anyagi érdekeit. Mindemellett, ha *iniuria* következtében többen szenvedtek el sérelmet, valamennyi érdekelt kárpótoltathatta magát. Ebben az esetben, nem lévén szó a *ne bis in idem* elvének megsértéséről, az *Institutio* is megadja a lehetőséget a több per lefolytatására.⁶³ A választás lehetőségének megadása érthető: az élet nemcsak tipikus *iniuria*-tényállásokat produkál, ezért a jogalkotónak sem volt egyszerű, a sérelem elszenvedőjének pedig még nehezebb lehetett ügyét *crimenként* vagy egyszerű *iniuriaként* minősíteni. Úgy tűnik azonban, hogy ugyanazon személy ugyanazon érdeket kétszer nem valósíthatott meg nemcsak ugyanazon eljárásban, de a *civiliter* és *criminaliter* kereset halmozásával sem. Ezt a választási lehetőséget kívánják hangsúlyozni az interpoláltak vélt *Digesta*-esetek is, amelyek a *lex Cornelia* eseteire, vagy az *atrox iniuria* eseteire is a *civiliter* üldözés lehetőségéről tanúskodnak.

Marc. D. 47, 10, 37, 1; *Ulp.* D. 47, 10, 7, 6: „*Posse hodie de omni iniuria, sed et de atroci civiliter agi imperator noster rescripsit (Severus)*. (Manapság, császárnk *rescriptuma* szerint /Severus/, minden *iniuria*, tehát a súlyos is, perelhető polgári perben /civiliter/.)

Ezzel szemben azonban *Hermogenianus* (D. 47, 10, 45), követve a gyakorlatot, a súlyos *iniuria* eseteit *extra ordinem criminaliter* büntethetőként fogalmazza meg, amely státusbéli megkülönböztetés szerint (annak alapján, hogy rabszolga, *humiliores*, avagy *honestiores* elkövetőről lenne-e szó) különbözőképpen büntetendő.

KÖVETKEZTETÉS

A XII táblás törvény elsődlegesen testi sértést jelölő *iniuria delictuma*, az i. e. III. században közzétett *lex Aquilia*t követően (mely a rabszolga testének sérelmét dologrongálás-ként kezeli), mindinkább a szabad ember méltósága (becsülete, jó hírneve) elleni vétségé válik. A klasszikus kori jogtudósok többször is hangsúlyozták, hogy a szabad ember teste felbecsülhetetlen értékű, mert mivel a szabad ember nem tulajdonosa saját testének – nincs ára. A szabad ember méltósága azonban sérelmet szenvedhetett akár testi sértés által (re), akár szóbeli becsmérléssel (verbis), sőt egyéb cselekedetek által is (pl. ha valaki szem-

tet dob más kútjába, vagy azt híreszteli valakiről, hogy eladósodott). *Iniuria* értelmében okozott *delictum* azonban csak abban az esetben lehetett szó, ha a cselekedet nemcsak a sértett szempontjából méltóságsértő, hanem ugyanakkor a közösség is jó erkölcsöt sértőnek minősíti (*adversus bonos mores*). Emellett *iniuria*ként csak a szándékos (*dolus*), a sértett becsülete ellen irányuló (*contumelia*) célzatos cselekedet volt büntetendő.

Az *iniuria* esetjoga már a római korban újabb és újabb esetekkel bővült, olyannyira, hogy a VI. században *Justinianus* császár *Institutióiban* (törvényerejű tankönyv) azt olvashatjuk, hogy a példaként felsorolt esetek mellett „az *iniuriát* sok más módon is el lehet követni”. Ez a megállapítás összhangban van az *iniuria* azon értelmezésével, hogy *iniuria* mindaz, ami nem jogszerű – tehát jogellenes („*iniuria, quod non iure fit*”). Az *iniuria* ilyen általános értelmezése igen érdekes időszéri jogfilozófiai kérdést vet fel: a tételes jogi normák (a törvényben megnevezett tényállások), avagy a jogrendszer egésze ellen irányuló vétséget jelent-e az *iniuria*? A mai jogfejlődés ilyen irányban halad nemcsak a jogellenes, de az erkölcsbe ütköző magatartást is szankcionálja, szem előtt tartva a jogrendszer egészének sérelmét.

A római kori méltóságsértő *iniuria* a szabad ember becsülete, tisztessége, jó hírneve ellen irányult. A római jogi források másfajta erkölcsi kár (félelem, fájdalom) kárpótlásáról nem tanúskodnak.

Követve a római jogtudósok felfogását, hogy a szabad ember testének (eltérően a rabszolgáétól) nincs ára, felvetődik a kérdés: miért tartották fontosnak becsületsértés esetében a pénzbüntetést, melynek összegét „*amennyi az adott esetben méltányosnak bizonyul (quantum ob eam rem aequum . . . videbitur*” – D. 47, 10, 17, 2) elve alapján becsülték fel? Ha szem előtt tartjuk, hogy az ember kezdetben vérbosszúval, később pedig a szemet szemért, fogat fogért elvvel védte javait és így méltóságát is, akkor a társadalmi közösségre nézve, a polgárok közötti zavargások megszüntetése érdekében, ennél már sokkal biztonságosabb volt a pénzbeli kiegyezés vagy a tarifarendszer. A méltányosság alapján megállapított pénzbeli kárpótlás a római köztársaság korszakában a zavargások megfékezésére ennél még jobb megoldásnak bizonyult. Később azonban a becsérték mindinkább kifejezésre juttatta a társadalmi egyenlőtlenséget, amely különösen a posztklasszikus korszakban nyilvánvaló. A magas rangú polgár becsülete többet ér (*iniuria atrox*) nemcsak akkor, ha nyilvános helyen becsmérelették, de akkor is, ha alacsonyabb rendű személy sértette meg a magasabb rangút.

A közbüncselekmény (*delictum publicum – crimen*) a római korszakban nem volt élesen elhatárolva a magándelictumtól (*delictum privatum*), annak alapján azonban, hogy az *iniuria* eseteit kezdetben polgári perben döntötték el, ez a *delictum* a XII táblás törvény idején magándelictumként jelentkezik. Tekintve, hogy már a preklasszikus korszakban megkövetelték, hogy a közösség által

megszabott jó erkölcs elleni (*adversus bonos mores*) jellege is legyen, ekképp értékelhetjük egészen Sulla korszakáig. A büntetőperben való (*criminaliter*) üldözés bevezetése a római polgárháborúk következménye volt. A közérdek, rendteremtés céljából Sulla a testi sértéseket és a magánlaksértést *crimenné* minősítette. A sullai *lex Cornelia* ilyen rendelkezése vezette be a klasszikus jogászok véleményét, hogy *iniuria* esetében választani lehet a *criminaliter* vagy *civiliter* kereset között. A *criminaliter* üldözés jelentőségét a klasszikus kor választási lehetősége után, a III. század gazdasági és általános társadalmi válsága hozta vissza. E válság következtében megnövekedett a bűnözés, minek következtében az „erős kéz” politikáját követve, a legtöbb *iniuria* tényállás *crimenné* minősült. A kegyetlen büntetések azonban ismét időszerűvé tették a *civiliter* vagy *criminaliter* üldözés kérdését, most oly értelemben is, hogy lehet-e mindkettőt párhuzamosan alkalmazni. Az általunk ismert források szerint a sérelem elszenvedője nem követelhetette egyidejűleg személysértés esetében a sértés elkövetőjének büntetőperbeli büntetését, illetve az *actio iniuriarum* alapján a *civiliter* megítélt *aestimatió*s értékét. Ha anyagi kára keletkezett is az *iniuria* által, vagy ha az *iniuria* több személyt is sértett, abban az esetben indítható volt több per is, azonban *iniuria* esetében a *criminaliter* és *civiliter* eljárás ugyanazon (erkölcsi) érdek megvalósítására továbbra is kérdéses marad. Feltehetően a *ne bis in idem* szabálya volt érvényben.

A római jogtörténet a személyiségvédelem néhány időszerű kérdésére hívja fel figyelmünket:

1. A személyiség védelme a törvényben kimondottan előírányzott esetekben érvényesíthető, vagy pedig mindenkor, ha a sérelem a jogrendszer egészének figyelembevétele alapján sérti az emberi méltóságot?

2. A becsület, tisztesség, jó hírnév védelme polgári vagy büntetőperben, avagy mindkét perben vagylagosan vagy párhuzamosan érvényesíthető-e?⁶⁴

3. Szem előtt tartva a valós társadalmi egyenlőtlenséget, hogyan lehet biztosítani az emberi méltóság védelme esetében az egyenlő és tisztességes eljárást a joggyakorlatban?

JEGYZETEK

¹ Megjegyzendő azonban, hogy a római korszakban a közbűncselekményeket szabályozó büntetőjog nem ismeretes mint külön jogi ág. Lásd *Zlinszky, J.: Noxiam sarcire*, Publications Universitatis Miskolcensis, Sectio Jur. et pol. Tom. IX, fasc. 1–13, Miskolc, 1994, 235–245. l.

² A *membrum ruptum* értelmezésével kapcsolatos különböző véleményekről lásd *Pólay, E.: A személyiség polgári jogi védelmének történetéhez, Iniuria-tényállások a római jogban*, Szeged, 1983, 12. l. (Angol nyelven: *Iniuria Types in Roman Law*, Budapest, 1986)

³ „Si membrum rupsit, ni cum eo pacit, talio esto” A talio alkalmazását Mózes II. Törvénykönyve a következőképpen írja le: „Életért életet, szemért szemet, fogért fogat, kézért kezecskét, lábért lábat!” (MTörv 19.21)

- ⁴ Egyes vélemények szerint a 25 asszal büntetendő iniuriam alteri facit esete irányult a méltóság ellen. Mások azonban ezt a véleményt elfogadhatatlannak tartják, mert a testi sérelmekkel szemben a lelki sérelem leértékeléséről lenne szó.
- ⁵ Talamanca, M.: *Istituzioni di diritto romano*, Milano, 1990, 630. l.
- ⁶ Talamanca, i. m. 360. l.
- ⁷ Puhan, I.: *Injuria Zakona XII tablica*, Godišnik na pravno-ekonomskiot fakultet vo Skopje, Skopje, 1955, 467–483. l.
- ⁸ Zlinszky, J.: *Római büntetőjog*, Miskolc, 1995, 124. l.
- ⁹ Pólay, i. m. 25. l. (IX, 1 és 2: Cicero, de leg. 3, 4, 11: „...De capite civis nisi per maximum comitiatum – ne ferunt”. Az effajta mágikus cselekedetek criminaliter üldözése Justinianus korában is fennmaradt.
- ¹⁰ Pólay, i. m. 16–27. l.
- ¹¹ Gellius (Noct. Att. 20, 1, 12–13), Labeo idézve Lucius Veratius esetén mutatja be a XII táblás törvény bírságainak időszerütlenségét. A 25 as bírság idővel olyan jelentéktelen összegnek bizonyult, hogy Veratius séta közben a szabad emberek arcon csapásával szórakozott, mögötte haladó rabszolgája pedig nyomban kifizette a károsultaknak a 25 ast.
- ¹² Talamanca, i. m. 630. l.
- ¹³ Ami nem jelenti azt, hogy e kérdés körül nem folynak viták, lásd Pólay, i. m. 45. l. not. 15.
- ¹⁴ Molnár, I.–Jakab, É.: *Római jog*, Szeged, 2001, 340. l.
- ¹⁵ Pugliese, G.: *Studi sull' „iniuria” I*. Milano, 1941, 66. l. Pugliese szerint a XII táblás törvény három tényállása (VIII, 2–4) ebben a korszakban még nem került egységes fogalom, az iniuria fogalma alá, csupán a tarifarendszer és a talio alkalmazása szűnt meg.
- ¹⁶ Földi, A.–Hamza, G.: *A római jog története és institúciói*, Budapest, 1996, 557. l. Részletesebben ezeket a tényállásokat csak a klasszikus jog fejtette ki.
- ¹⁷ Lásd, Pólay, i. m. 55–59. l.
- ¹⁸ Pólay (i. m. 53–54. l.) Bizonyítékát az i. e. 86–82 között keletkezett tanmű, az Auctor ad Herenium (4, 25, 35) szövegében véli, szerinte a conviciumban még a tettleges bántalmazás új formáját látták, „a fülnek, mint testrésznek »macskazenével« való megsértését”. Ezt a nézetet nem osztja Solyom, L.: *Az iniuria és a személyiségi jogok*. „Semlegesség” és technika, Állam- és Jogtudomány XXIX 2/1981, 26. l.
- ¹⁹ Pólay, i. m. 52. l.
- ²⁰ A köztársaság korszakának második felétől a szerződésen kívüli károk körében is a vétkes felelősség elve érvényesült és a jogellenesség elvált a vétkességtől (a károkozás lehetett jogellenes, de vétkesség hiányában most már nem volt felróható) – állítja Molnár. Ehhez a fejlődésmenethez a bona fides elvének alkalmazása vezetett. Helyesen állapítja meg, hogy a fejlődés nem lehetett „féloldalas”, hogy a bona fides elve csak a szerződéseknél érvényesült volna, a szerződésen kívüli károknál pedig továbbra is megmaradt volna az eredményfelelősség. Fokozatosan az i. e. III. század végétől a szerződésen kívüli károknál is a bona fideszel ellentétes dolog lett a felelősség alapja, amihéz később hozzáadott a culpa is. Cicero (Pro. Tull. 14, 34) is megjegyzi, hogy másoknak kárt okozni nem szándékosan is lehet („nec consulto alteri damnum dari sine dolo malo potest”). Molnár a veteresek (P. Mucius, Q. Mucius, Servius, Alfenus) szövegeinek vizsgálata alapján megállapítja, hogy a felelősséget már az i. e. II. század végén, illetve az I. század elején a culpára is kiterjesztették, ami a konkrét esetben elvárható gondosság elmulasztását jelentette. Erre utal a Paulus által közvetített muciusi szöveg (Paulus, D. 9, 2, 31). Arról az esetről szól, hogy ha a fanyeső a közút mellett ágat dob le, de nem kiált, akkor felelni fog az arra haladót ért kárért. Felelős abban az esetben is, ha magánút mellett történt a kár, ha nem kiáltott, vagy későn kiáltott. Ebben a két esetben culpaért felelt. A harmadik változata az esetnek, ha a

baleset az úttól távol történne. Ekkor csak dolusért lenne felelős. Gondatlanság nem áll fenn, mert nem láthatta előre, hogy ezen a helyen valaki átjár. Servius a ház elhanyagolt állapota miatt bekövetkezett kárért felelőssé teszi a háztulajdonost (Ulp. D. 39, 2, 24, 4), ugyancsak Alfenus is (D. 39, 2, 43), de ha a kár elháríthatatlan erő következménye volt, akkor a háztulajdonost nem terhelte felelősség. Molnár nézete szerint „a culpa fogalmát a veteres jogtudománya teremtette meg az úgynevezett culpa Aquiliana formájában”. Bővebben, Molnár, I.: *A preklasszikus jog felelősségi rendszere*, Dr. Szilbereky Jenő emlékkönyv, Acta Univ. Seg. de Attila József nominatae, Acta jur. Et. Pol. Tom. XXXVII, fasc. 1–22, Szeged, 1987, 189–207. l.

²¹ Apianus, Római polgárháborúk, *Danilović, J. – Stanojević, O.: Tekstovi iz rimskog prava*, Beograd, 1996, 9–10. l.

²² Maskin, *Az ókori Róma története*, 251–253. l.

²³ D. 3, 3, 42, 1: Paulus 8 ad ed. „Ad actionem iniuriarum ex lege Cornelia procurator dari potest: nem etsi pro publica utilitate exercetur, privata tamen est.”

²⁴ *Pugliese*, i. m. 141. l.

²⁵ Paulus a famosum libellum kapcsán állítja: D. 47, 10, 6: Paulus 55 ad ed. „Plane si actum sit publico iudicio, denegandum est privatum: similiter ex diverso.” L. *Pólay E.*, i. m. 78. l.

²⁶ L.: Dig.47.10.7.1 Ulpianus 57 ad ed. Ugyanez a helyzet az az adulterium és a stuprum esetében is (Papinianus, D. 48, 4, 5, 6). Ha szabad emberekről van szó, a lex Iulia a mérvadó. A rabszolgák esetében azonban a lex Aquilia és az iniuriarum actio alkalmazható, azzal, hogy a praetori actio de servo corrupto sincs megtiltva. Ebben az esetben több kereset is emelhető. A felperes kumulatíván alkalmazhatja a poenális és reipersecutori-us kereseteket. A magánjellegű keresetek halmozása azonban kizárt az actiones mixtae esetében, mert ugyanazon érdek nem valósítható meg kétszer (ne bis in idem); *Zimmermann, R.: The Law of Obligations*, Oxford, 1996, 921. l. Bozóky szerint (Bozóky A.: *Az első keresztény kodifikáció /Codex Theodosianus/*, Budapest, 1900, 125 és 130. l.) a ne bis in idem szabálya fennmaradt a Codex Theodosianus rendelkezései szerint is. C. Th. 2, 18, 3; 4, 18, 2.

²⁷ Pólay (i. m. 68–69) szerint az actio legis Aquiliae utilis alkalmazása, a többségi felfogástól eltérőleg, i. e. 67. és i. sz. 130 között jött létre. A communis opinio szerint az aquiliasi keresetet utilis causa csak a posztklasszikus korszakban terjesztették ki a szabad ember testi sérüléseire.

²⁸ Molnár szerint (i. m. 191. l.) a gondatlanul okozott testi sértést már a preklasszikus korszakban szankcionálták a szabad ember testi sértésének eseteiben is.

²⁹ L.: Monier, R.: *Manuel de droit romain, Les Obligations*, ed. 5, Paris, 1954 /1977/, 61–62. l.

³⁰ D. 9, 3, 7.

³¹ Pólay, i. m. 69. l.

³² Pólay, i. m. 85. l.

³³ Ulpianus, D. 47, 10, 15, 24; D. 9, 2, 5, 3; Paulus, D. 47, 10, 33.

³⁴ A Sententiák „Ad legem Corneliā de sicariis et veneficis (a gyilkosokról és mérgekeverőkről)” körében tárgyalják a már régről ismert fanyeső esetét is. Most azonban függetlenül attól, hogy forgalmas vagy elhagyatott helyen vágta-e az ágakat, ha nem kiáltott, hogy megakadályozza a kárt, és a leeső faág valakinek a halálát okozta, bányamunkára ítélték (P. S. 5, 23, 12). Az ilyen döntés ismét az objektív felelősség felé kanyarodik. A tiszta objektív, vétkességet kizáró felelősség példái is jelen vannak e címszó alatt. Ide tartoznak azok az esetek, ha valaki magzatelhajtás céljából, vagy szerelmi bájitalként másnak italt adott, még ha a szándékosság nem is állt fenn (etsi id dolo non faciant). Alacsonyrendű elkövetők esetében bányamunka, magasrangú esetében pedig szigetre való száműzetés volt a büntetés, és vagonukat is elkobozták. Ha az italt ivó személy meghalt, bünteté-

se halál volt. Azzal indokolták a szigorú büntetéseket, hogy az elkövetők rossz példát mutattak (mali exempli res est – P. S. 5, 23, 19). Még furcsább az az eset, ha gyógyítás céljából gyógyszert adott valaki a másiknak, és az meghalt. A gyógyszert adó személyt, ha alacsonyrendű, halállal, ha magasrangú, szigetre való száműzetéssel büntették (P. S. 5, 23, 19). Az ilyen kegyetlenségnek más magyarázata nincs, mint a varázslók és más kereszténységet veszélyeztető eretnekek minden enyhítő körülmény figyelmen kívül hagyása melletti üldözése.

³⁵ P. S. 5, 4, 1: Iniuriam patimur aut in corpus aut extra corpus: in corpus verberibus et illatione stupri, extra corpus conviciis et famosus libellis, quod ex adfectu uniuscuiusque patientis et facientis aestimatur . . .

³⁶ P. S. 5, 4, 4. „Corpori iniuria infertur, cum quis pulsatur cuive stuprum infertur aut de stupro interpellatur. Quae res extra ordinem vindicatur, ita ut pulsatio pudoris poena capitis vindicetur. 5. Sollicitatores alienarum nuptiarum itemque matrimoniorum interpellatores et si effectu sceleris potiri non possint, propter voluntatem perniciosae libidinis extra ordinem puniuntur.”

³⁷ Zlinszky J., i. m. 147–148. l.

³⁸ P. S. 5, 4, 8. „Mixto iure actio (lege et moribus) iniuriarum ex lege Cornelia constituitur, quotiens quis pulsatur, vel cuius domus introitur ab his, qui vulgo directarii apellantur. In quos extra ordinem animadvertitur, ita ut furis ingruentis consilium pro modo commentae fraudis poena vindicetur exilii aut metalli aut operis publici. 9. Iniuriarum civiliter damnatus eiusque aestimationem inferre iussus famosus efficitur.” Pólay E., i. m. 66–67. l. Továbbá Romac, A.: Paulo, *Sentencijs*, Zagreb, 1989, str. 189. not. 16.

³⁹ Monier, R., i. m. 45. l.

⁴⁰ M. A. de Dominicis: *De alcuni testi orientali sulle „Sententiae”*, St. Arangio–Ruiz, IV Napoli, 1953, 351. l.

⁴¹ Levy, E.: *Die Römische Kapitalstrafe*, Ges. Schr. II, Köln–Graz, 1963, 337. l.

⁴² A nehéz gazdasági helyzetre, pénztelenségre való hivatkozás manapság is előfordul. A szerbiai büntető törvénykönyv tervezetének kidolgozásakor az egyik érv éppen a pénztelenség volt a börtönbüntetés fenntartása mellett a rágalmazás és becsületsértés esetében.

⁴³ Manfredini, A. D.: *Osservazioni sulla compilazione Teodosiana* (C. Th. 1, 1, 5, 6 c Nov. Theod. 1) *in margine a C. Th. 9, 34 (de famosus libellis)*, Atti dell' accademia rom. Cost. Perugia, 1981, 417. l.

⁴⁴ Manfredini, A. D., i. m. 417–419. l.

⁴⁵ C. Th. 9, 20, 1 „Imppp. Valens, Grat. et Valent. AAA. ad Antonium pf. p. A.: Plerisque prudentium generaliter definitum est, quoties de re familiari et civilis et criminalis competit actio, utraque licere experiri, nec si civiliter fuerit actum, criminalem posse consumi.... Et quum una excepta sit causa de moribus, sexcenta alia sunt, quae enumerari non possunt, ut, quum altera prius actio intentata sit, per alteram, quae supererit, iudicatum liceat retractari.”

⁴⁶ Habár hivatkozik a jogtudósok véleményére – az megalapozatlan. Lásd, Archi, G. G.: „Civiliter vel criminaliter agere” *in tema di falso documentale (Contributo storico-domatico al problema della efficacia della scriptura)*, Scritti di diritto romano, vol. III, Studi di diritto penale studi di diritto postclassico e Giustiniano, Milano, 1981, i. m. 1592 és n. 11.

⁴⁷ Archi, G. G., i. m. 1591. l.

⁴⁸ Pharr, C.: *The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions*, Princeton University Press, 1952, a de re familiai kifejezést „property”-ként fordította le azzal a magyarázattal, hogy res familiarison (family) property, pecuniary matters értendő.

⁴⁹ Bozóky A.: *Az első keresztény kodifikáció (Codex Theodosianus)*, Budapest, 1900, 120. l.

⁵⁰ Archi, i. m. 1594. l.

- ⁵¹ Polgári per útján az okirat valódisága kérdéses a hamisítás fennforgásának állítása nélkül, bűnvádi per útján az okirathamisítás bizonyítandó. Lásd Bozóky A., i. m. 113. l.
- ⁵² Int. C.Th.9.20.1 „Sunt causae permixtae, civiles pariter et criminales; et possunt hae causae ita dividi, ut prius civilis, deinde criminalis agatur, si voluerit accusator: ita ut si quis de re sua fuerit violenter expulsus, et rem ablatam civili primitus maluerit actione repetere, momentum sibi restitui petat, . . .”
- ⁵³ Bozóky A., i. m. 111. l.; C. Th. 9, 7, 7 (C. J. 9, 9, 32).
- ⁵⁴ A Digestákban „De extraordinibus criminibus” címszó alatt találjuk a posztklasszikus korszakban többszörösen átdolgozott paulusi Sententiák egyes crimennek minősített iniuria-tényállásait. Paulus, D. 47, 11, 1. libro quinto sententiarum. D.47.11.1.1 (Paul. Sent. 5, 4, 13 és 14); Dig.47.11.1.2.
- ⁵⁵ C. J. 9,31, pr. Justinianus Codexében a „sive prius criminalis sive civilis actio moveatur” és az „et similiter e contrario” szövegrész betoldás a Codex Theodosianusban megtalálható renDELETEhez.
- ⁵⁶ Iust. Inst. 4, 4, 1.
- ⁵⁷ Ez a jogkönyv „Mózes törvényeit” hasonlította össze a római joggal, a pogány jogászok és császárok által alkotott jognak a kereszténységgel való összeegyeztetése céljából.
- ⁵⁸ Pólay, i. m. 90. és 95. l.
- ⁵⁹ Zlinszky J.: *Római büntetőjog*, Budapest, 1995, 146. l.
- ⁶⁰ Mommsen és Kaser véleménye szerint az iniuria már az ókorban általános fogalom volt, amely minden jogellenes cselekedetet magában foglalt. L.: Th. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Leipzig, 1899, 784–825. l.; M. Kaser, *Das altrömische ius*, Göttingen, 1949, 207–208. l. E nézet ellen szóló érveket Pólay E., i. m. 11. l. Földi A.–Hamza G.: *A római jog története és intézményei*, Budapest, 1996, 557. l. A general iniuria megjelenését a pretori edictumhoz fűzi. Monier, R. *Manuel élémentaire de droit romain*, tom. 2, Paris, 1977, 44. l.
- ⁶¹ Just. Inst. 4, 4, 10. „hoc videlicet observando, quod Zenoniana constitutio introduxit, ut viri illustres quique supra eos sunt et per procuratores possint actionem iniuriarum criminaliter vel persequi vel suscipere”. *Justinianus császár Intézményei* (magyar nyelvű fordításban), Budapest, 1939, újranyomtatva, 1997.
- ⁶² Pl. Az adásvételi szerződés formája tekintetében, a pretium iustum, valamint a származékos tulajdonszerzés esetében.
- ⁶³ (Ulpianus, D. 47, 10, 5, 6): ha az iniuriát a filis familias szenvedni el, az apa perelhet az actio iniuriarum alapján, a fiú pedig a lex Cornelia alapján. – A filius azonban mindkettőt nem alkalmazhatja. Monier, R., i. m. 5. l. és not. 4.
- ⁶⁴ Felhívjuk a figyelmet Büntető törvénykönyvünk rendelkezéseire, *Krivični zakonik* Sl. gl. RS 85/05 od 29.09.05. na snazi od 01.01.2006.

PROTECTION OF HUMAN DIGNITY IN ANCIENT ROME

Since it was a slave society, in ancient Rome we cannot speak of the protection of personality rights in the contemporary sense of the word. However, we cannot deny that in Roman society the protection of the honesty, integrity and reputation of free Roman citizens was ensured as one of the fundamental values of Roman society. In our days the violation of these personality values are protected by civil law, what more, frequently even by criminal law as violation of moral, non-material values. In Rome we find moral damage in the frameworks of wrongful deeds (*delictums*) as the institution of *iniuria*. Being of non evaluative value, the question arises how the protection of these values can be guaranteed. In legal history claim for monetary compensation for moral damage has often been considered immoral. Roman law does not recognize the concept of moral damage; however, we can already find traces of the basis and method for compensation for moral damage in Roman times. Therefore, it is of interest in the present, too, to look back into the past and into an era in which solutions were sought for the protection of the fundamental issues of human dignity. Looking through this rich source material, the legacy of the Roman world, we are trying to throw some light onto the antecedents of the protection of fundamental human values in ancient Roman times.

In Roman legal history bearings of a case of personal injuries (as a form of *iniuria*) gradually developed and widened. The questions whether *iniuria* could be an incidence of physical (*re*) or only verbal abuse (*verbis*), and also what legal proceedings ought to be taken: civil or criminal suit, etc. also arose. The answers to these questions were given by the social conditions of the stages of development of Roman law.

Keywords: ancient Rome, Roman law, the XII Tables of the Roman Law, libel and slander